
Schleiermacher: Bron van inspiratie

Over zijn betekenis voor de geestelijk verzorger van nu

Een naam uit de geschiedenis van de theologie: Schleiermacher. Zijn werk heeft aan actualiteit niets ingeboet, volgens Jaap van Sloten. Het kan geestelijk verzorgers een steuntje in de rug bieden. 'Het pleidooi van Schleiermacher, met zowel een rationele verantwoording als een diepe religieuze inhoud, kan ook vandaag een bijdrage leveren in een nieuwe waardering van religie die een eigen fundamentele plek heeft'.

Jaap van Sloten

GEESTELIJK VERZORGER ZIJN IN DEZE zakelijke tijd vraagt om de nodige inspiratie. Er wordt immers om ons heen sterk de nadruk gelegd op de ratio en op wat meetbaar is. Steeds minder mensen putten uit de vanouds vertrouwde bronnen van zingeving. Ook voor wie wel daaruit leven, is er een voortdurend spanningsveld van zin en onzin, van geloof en ongeloof. De vraag is daarom hoe wij mensen kunnen begeleiden op een manier waarbij zowel aan de maatstaven van de rede recht gedaan wordt als ook uit de diepte iets op kan wellen dat kan inspireren. Aan deze beide 'voorwaarden' voldoet het denken van Friedrich Schleiermacher. Als een der eersten verwerkte hij de Verlichting, terwijl hij intussen bij velen de ogen weer opende voor het diepste dat ertoe doet: religie en zingeving. Ook in zijn hiermee

samenhangende opvatting over geestelijke begeleiding heeft hij het nodige te bieden.

Ik ga eerst in op de beslissende periode waarin Schleiermacher als ziekenhuispredikant werkte. Daarbij onderzoek ik of er verbanden te ontdekken zijn tussen zijn dagelijks werk en zijn in die tijd geschreven boek *Über die Religion*,¹ het boek dat later zo beroemd geworden is. Vervolgens werk ik het begrip van religie uit dat Schleiermacher daarin zo enthousiast onder woorden brengt. Tenslotte is de vraag aan de orde wat dat oplevert voor de geestelijke verzorging van nu. Welke bouwstenen voor de geestelijke verzorging zijn in dit werk aan te treffen en wat is er – in zijn spoor – over een concrete werkwijze op te merken?

Schleiermacher als ziekenhuispredikant

De religie bevond zich eind achttiende eeuw in een grote crisis. De kerken werden steeds leger en velen meenden (ook toen al) dat godsdienst op den duur wel zou verdwijnen. Er was dringend een beslissende verandering nodig. Daarin speelde Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) een grote rol. Hij werd de 'kerkvader van de negentiende eeuw', de eerste grote vernieuwer van de protestantse theologie na de Verlichting.² De aanzet tot die vernieuwing gaf hij in de tijd dat hij als ziekenhuispastor in Berlijn werkte. Zes jaar werkte hij als *reformierter Pfarrer* in het Charité-ziekenhuis in Berlijn (1796-1802). Het Charité-ziekenhuis was eerst meer een 'gasthuis' voor zieken, waaronder ook chronische geesteszieken en armen. In Schleiermachers tijd werd het omgebouwd tot een modern universiteitsziekenhuis met 680 bedden. Hier werd hij dus geestelijk verzorger avant la lettre. In zijn beroepsbrief stond dat hij de pastorale zorg kreeg voor de armen en zieken van gereformeerde confessie. Daarnaast moest hij afwisselend met zijn Lutherse collega op de zondagmorgen en -middag voorgaan in de kerkdienst. Ook stonden er regelmatig *Betstunden* op het programma voor de patiënten van bepaalde afdelingen, mensen die te onrustig in de kerkdiensten konden zijn.³ Hoe herkenbaar is het als hij schrijft dat hij niet honderden toehoorders heeft maar slechts spreekt voor een *kleinen Häuflein* ⁴

Bij gebrek aan goede historische bronnen krijgen we geen uitvoerig beeld van Schleiermachers werk als geestelijk verzorger. Er is wel een aantal preekschetsen uit die tijd bewaard gebleven. Hieruit krijgen we een goede indruk van zijn nauwgezette voorbereiding terwijl ook duidelijk wordt hoe hij ingaat op de bijzondere situatie van de ziekenhuisbevolking. Hij probeert, zo blijkt uit de bewaard gebleven intredepreek, hun situatie aan te voelen, hen te bemoedigen, en hij verwijst naar de troost die hij aan hen mag doorgeven.⁵ Uit enkele bewaard gebleven ambtelijke brieven blijkt trouwens dat het op het vlak van arbeidsvoorwaarden en ook van de organisatie van het werk lang niet altijd boterde tussen de Charité-pastor en het *Armendirektorium*, zoals het bestuur van het ziekenhuis toen nog heette. Desondanks werd hij bij

zijn afscheid van het ziekenhuis uitdrukkelijk bedankt voor het goede dat hij daar had betekend. Gerber concludeert dan ook in zijn uitvoerige studie over zijn tijd in het Charité: "dass also Schleiermacher (...) mit Hingabe und Liebe Prediger (war), daran ist nicht zu zweifeln."⁶

Verband pastoraat en de Reden?

Terwijl Schleiermacher zich in zijn nieuwe situatie zo goed mogelijk instelde op de mensen die aan hem waren toevertrouwd,⁷ bleef hij zich volop ontwikkelen tot een zeer vernieuwend denker. Hij stond als theoloog midden in de werkelijkheid van zijn tijd, bezocht de salons waar toen de intellectuelen van die dagen gedachten uitwisselden. Hij werd door zijn vrienden gestimuleerd om zijn gedachten op papier te zetten en zo schreef hij drie jaar na zijn start als Charité-predikant zijn bekendste en nog steeds als meest inspirerend beschouwde boek *Über die Religion: Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (hier verder aangeduid als de *Reden*). Dit boek, waarin hij op verrassende en tegelijk grondige wijze mensen wil overtuigen van de nood-

Schleiermacher: een geestelijk verzorger avant la lettre

zaak van religie, lokte meteen zowel heftige weerstand uit als de nodige bijval. Er zijn nauwelijks directe aanwijzingen dat zijn ervaringen als ziekenhuispredikant zijn theologische eersteling hebben beïnvloed. In de *Reden* vind je geen toespeling op zijn dagelijks werk als ziekenhuispastor. Op enkele plaatsen in de *Reden* zijn medische termen te vinden die wel afkomstig moeten zijn uit het ziekenhuisvocabulaire. Ook zie je een indirect spoor van zijn werk als hij zich verdedigt tegen mensen die zeggen dat religie een ziekte van het gemoed zou zijn. In dat geval zou enkel een medische behandeling op zijn plaats zijn, merkt Schleiermacher daartegen ironisch stelling nemend op.⁸ Verder zie je geen directe aanwijzingen. Gerber merkt in zijn onderzoek zelfs op dat het er bijna op lijkt "als hätte es zwei Schleiermacher gegeben, die nebeneinander herlebten, einen frühromantische Schriftsteller und einen Krankenhauspfarrer".⁹ Toch ligt het voor de hand dat een groot denker als Schleiermacher de verschillende terreinen waarop hij bezig was goed wist te integreren en vruchtbaar op elkaar kon laten inwerken. Een belangrijk teken daarvan lijkt mij dat

hij zich niet liet meeslepen in een destijds gangbare en ook door het bestuur van hem verlangde moraliserende prediking, hoewel daar alle aanleiding voor leek te zijn gezien de ziekenhuispopulatie van veel aan lager wal geraakte mensen.¹⁰ Hij legde integendeel in zijn overwegingen in het ziekenhuis de nadruk op de unieke eigenwaarde in godsdienstige zin van deze mensen. Dat komt treffend overeen met de boodschap van de *Reden*, waarin godsdienst wordt omschreven als zich verbonden mogen voelen met iets oneindig hogers dan jezelf. Dankzij deze verbondenheid wordt ook de mens als oneindig waardevol beschouwd. Religie wordt gezien als iets anders dan de moraal omdat het iets heel eigens van zichzelf is. Je kunt je verder afvragen of zijn ervaringen met ernstig zieken geen invloed hebben gehad op de nadruk die hij legde op de eindigheid waar mensen nu eenmaal mee te maken hebben. Deze ervaringen hebben vermoedelijk hun stempel gezet op zijn visie, later in zijn dogmatiek¹¹ meer uitgewerkt, op de relatie tussen geloof en ziekte. Daar wordt ziekte gezien noch als rechtstreeks door God gegeven noch direct uit eigen schuld voorkomend, maar als een kwaad dat op je pad komt terwijl de zieke niet buiten de hoede van de Eeuwige is. Zal de kiem voor deze visie niet al in de tijd van het ontstaan van de *Reden* zijn gelegd?¹² Het lijkt me ook waarschijnlijk dat een omgeving waarin zoveel chronisch zieke mensen verbleven en sterven veelvuldig voorkwam bijdroeg aan het vormen van zijn visie dat mensen in religieus opzicht oneindig afhankelijk zijn. Al is er dus geen sprake is van een expliciet verband tussen de *Reden* en zijn werk als ziekenhuispredikant, toch zijn er meerdere overeenkomsten op te merken.

Religie volgens Schleiermacher

De geestelijk verzorger van de Charité voelt zich geroepen om het bijna uitgedoofde vuur van de religie aan te wakkeren zodat het weer weldadig zou gaan gloeien. Hij is van mening dat veel verlichte filosofen, onder wie niemand minder dan Kant, religie onderwaarderen als een bijzaak, als enkel een steun bijvoorbeeld voor de moraal, die zonder religie blijkbaar zou omvallen. Schleiermacher neemt van Kant wel diens belangrijke inzicht over dat religie niet door de wetenschap valt te bewijzen. Hij verzet zich tegelijk stellig tegen theologen die zijns inziens te veel blijven han-

gen in een vorm van theologie die geen rekening wenst te houden met de eisen van de natuurwetenschap, noch met de nieuwe ontdekkingen op het gebied van de bijbelwetenschap. Religie was daardoor naar zijn inzicht verworpen tot een dode letter of een versteende vorm waaruit de gloed verdwenen is. Hij ziet het nu als zijn opdracht de religie weer de plek te geven die haar toekomt. Daartoe schrijft hij vijf redevoeringen voor de mensen van zijn tijd voor wie religie een te verwaarlozen verschijnsel dreigt te worden.

Het boeiende is dat in de *Reden* twee wegen zijn te onderscheiden die de auteur bewandelt om zijn inzichten te ontwikkelen. Met elk van deze benaderingen correspondeert een afzonderlijke redevoering. De ene benadering (in Rede 2) is te omschrijven als de weg van het denken. Filosofisch tracht Schleiermacher daarin religie een onderbouwing te geven. In de andere benadering (in Rede 5) geeft hij een christelijke invulling aan religie en tracht hij de christelijke inhoud als de meest zuivere te laten zien van alle religies. J.W.A. Laurent betoogt dat Schleiermacher bewust deze beide dimensies, die van het denken en die van het geloof, samen wil denken omdat hij geen tegenspraak ziet tussen deze beide dimensies.¹³ Laurent stelt dat tussen de beide belangrijke Redes (Rede 2 en Rede 5) geen discrepantie bestaat maar dat ze elkaar aanvullen. Schleiermacher wil, meent hij, met deze aanpak zowel recht doen aan zijn diep gewortelde christelijke religiositeit als aan zijn streven naar wetenschappelijke verantwoording. Hoewel beide dimensies voor Schleiermacher even belangrijk zijn en onlosmakelijk met elkaar verbonden, lijkt mij zijn tweede Rede, waarin hij als denker de christelijke religie filosofisch probeert te verantwoorden, de moeite waard nog wat meer aan te stippen. Dit betoog bevat elementen die geestelijk verzorgers van nu nog steeds te denken geven. Kort ga ik hier in op enkele aspecten.

Rekening houdend zowel met de eisen van de ratio als met de diepe ervaring van geloof die door hem als uiterst wezenlijk werd ervaren, komt de auteur hier tot een pleidooi voor het geheel eigen onherleidbare domein van religie. De kern ervan is een 'gegrepen zijn door het Oneindige'. Schleiermacher vindt dat religie niet te verwarren is met kennis of met moraal, zoals dat maar al te

veel gebeurde; nee, het is iets veel diepers, namelijk 'Anschauung und Gefühl'.¹⁴ Het begrip 'Anschauung' is in de *Reden* een belangrijk begrip en kan vertaald worden als 'schauwen'. Het is het bespeuren van dat wat van de andere kant op je afkomt. Dat 'andere' wordt door Schleiermacher ook het 'universum' genoemd, het 'oneindige', of ook met 'God' aangeduid. Dit universum "is onophoudelijk in werking en manifesteert zich ieder ogenblik aan ons."¹⁵ De term 'Gefühl' is een ander wezenlijk begrip en kan het beste uitgelegd worden als een intuïtie, een oorspronkelijk aanvoelen, dat dus nog dieper gaat dan ons begrip 'gevoel'. Religie, zo luidt de beroemd geworden omschrijving, is 'gevoel en smaak voor het oneindige'.¹⁶

Schleiermacher spreekt geestdriftig over religie, met een dichterlijke kracht: 'vluchtig is het en transparant, als de eerste waas waarmee de dauw de ontwaakte bloemen beroert, bedeesd en teder als een maagdelijke kus'.¹⁷ Hij gaat er ook van uit dat ieder mens wel enig vermoeden heeft van wat religie is, het is in ieder geval in aanleg aanwezig. Hoe verheven de Charité-geestelijke ook over religie schrijft, kenmerkend is dat hij voortdurend met beide benen op de grond blijft. Hij weet van het eindige, van grenzen waar mensen tegenaan lopen. Hij wil daarom ook niet weten van een bovennatuurlijk ingrijpen van God. Religie tast de natuurkunde niet aan, stelt hij, en zo is voor hem een wonder niet iets wat tegen de natuurwetten ingaat maar kan het gewoonste al een wonder genoemd worden. Ook zijn godsopvatting is opvallend te noemen. Hij gaat in tegen de traditionele opvatting van een persoonlijke God, want, stelt hij, God is niet in een begrip te vangen en ook zonder een bepaald idee van God kan iemand religieus zijn. Zijn visie op onsterfelijkheid wijkt eveneens af van de traditie: "midden in de eindigheid één worden met het oneindige en eeuwig zijn in een ogenblik",¹⁸ dat is voor hem onsterfelijkheid. Hier blijkt een van de consequenties van zijn godsopvatting: God is als de oneindig transcendente tegelijk immanent,¹⁹ voortdurend en intens betrokken op eindige mensen. Hier blijkt een heel breed en daarom voor geestelijk zorgverleners werkbaar religiebegrip. Het opent de ogen er uitdrukkelijk voor dat in veel – Schleiermacher meent zelfs in alle – mensen vonken van religie sluimeren onder soms dikke lagen van vervreemding of van onver-

schilligheid. Is het ook niet de ervaring van geestelijk verzorgers dat er dikwijls onverwacht religieuze uitingen te ontdekken zijn? De unieke nadruk op de rol die het gevoel inneemt lijkt me essentieel. Religie heeft alles te maken met een diepe onderliggende laag die het waard is om aangeraakt te worden. Is het niet zo dat geestelijk verzorgers proberen aan te sluiten op wat er op dit diepe niveau bij mensen leeft aan zorgen en vragen maar ook aan kracht, en dat we dat steeds proberen op te delven? Ook zijn inzicht om het oneindige te zoeken in het eindige en niet buiten het eindige lijkt mij van grote waarde.²⁰ Religie dient immers van betekenis te zijn in het geleefde leven van alle-
dag, ook in ervaringen van de eindigheid.

Met de in de *Reden* zo belangrijke term 'Anschauung', het 'schauwen van het oneindige', kunnen we echter vandaag niets meer. Ook roept een begrip als 'universum' in relatie tot het spreken over ultieme zingeving in deze tijd niets meer op. Al zijn deze termen nu verouderd, 'Anschauung des Universums' kan echter goed worden omschreven als 'je ontvankelijk voelen en je verwonderen'. Vertaald in deze woorden kan hiermee juist heel goed een waardevolle verbinding worden gelegd met het hedendaagse begrip 'spiritualiteit'. Het lijkt erop dat Schleiermacher, hoezeer hij zich verder (in Rede 5) ook ontpopt als een christelijk theoloog, tegelijkertijd al hiervoor ruimte maakt. Opgemerkt kan worden dat, hoewel het begrip spiritualiteit in de *Reden* niet voorkomt, het inhoudelijk niettemin duidelijk aanwezig is. Wezenlijk lijkt me nog steeds dat Schleiermacher via de weg van het denken pleit voor een eigen onherleidbaar domein van religie. Dit is een welkome steun in de rug van geestelijk verzorgers te midden van de disciplines die zich vooral kenmerken door wat meetbaar lijkt te zijn maar die dreigen te vergeten dat een mens meer nodig heeft. Uit zijn modern aandoend religiebegrip volgt een eigen specifieke kijk op de mens op wie we ons richten. Daaruit vloeit vervolgens een bepaalde wijze van geestelijke verzorging voort.

Consequenties voor geestelijke verzorging

1. Bouwstenen

De *Reden* bieden geen uitgewerkte methode voor

de religieuze begeleiding van mensen. Wel kun je uit dit werk een aantal bouwstenen halen waarmee een duidelijk en stevig gebouw van geestelijke verzorging neergezet kan worden. Ten eerste moet gewezen worden op de in de *Reden* aanwezige gedachte dat ieder mens een religieuze aanleg heeft, weliswaar bij velen 'ongecultiveerd en schameel',²¹ maar in ieder mens is een goddelijke vonk aanwezig. In ieder religieus mens krijgt dit door ieders wisselende omstandigheden een geheel eigen vorm. Ten tweede kan opgemerkt worden dat het groeien van een mens in religieus opzicht als een belangrijk doel wordt gezien. De mens is als het goed is steeds in ontwikkeling en onderweg naar een hogere staat van het zelfbewustzijn. Het is belangrijk ernaar te streven dat mensen zich steeds meer bewust worden van hun wezenlijke afhankelijkheid van God. De *Reden* zelf zijn te zien als een grootse en duidelijke poging om anderen tot dit bewustzijn te brengen. Als derde bouwsteen is aan te geven dat het in Schleiermachers visie aan religie eigen is dat zij geheel uit zichzelf op iemand inwerkt. Iemand op dit punt onderwijzen en iets willen aanleren is bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Begeleiders kunnen, in dit opzicht, daarom niet anders dan bescheiden zijn. Eveneens wordt – ten vierde – benadrukt dat een mens in directe verbinding gezien moet worden met diens omgeving, met de gemeenschap om hem en haar heen. Zonder die gemeenschap kan het individu niet verder komen. De mens is wezenlijk deel van en verbonden met het grote geheel, is niet 'los verkrijgbaar'. Er zijn – ten vijfde – mensen nodig die kunnen bemiddelen: Zo is de geestelijk verzorger, een term die toen uiteraard nog niet bestond, volgens deze gedachten te rekenen tot de 'middelaars', en wel als middelaar tussen hen die het alleen houden op het eindige en hen die zich geraakt weten door het oneindige en de bron van leven die daarin is vervat. Een andere bouwsteen die aan zijn religiebegrip is te ontleenen is de grote waarde van de zelfstandige mens, wiens vrijheid vooral bevorderd dient te worden.²² Elke vorm van dwang om iemand iets op te dringen is uit den boze. De ander dient voluit in zijn eigenheid, en daarmee in zijn vrijheid gerespecteerd te worden.

Als volgende bijzondere bouwsteen uit Schleiermachers werk kan genoemd worden dat er in zijn

denken een voortdurende wisselwerking bestaat tussen het algemene en het bijzondere.²³ Werd vóór Schleiermacher het bijzondere van het christelijk geloof tegenover het algemene van andere religies gezet, het nieuwe is dat hij steeds zo over het christelijk geloof spreekt dat daarin ook het algemene religieuze gevoel meeresoneert. Dit is terug te voeren op zijn idee dat het algemene – het universum – zich uitwerkt in het bijzondere en dat omgekeerd het bijzondere ook weer het algemene beïnvloedt. Hier vloeit mijns inziens uit voort dat ook het schijnbaar kleine onderwerp dat de ander in het gesprek aanroert er juist toe doet en van grote betekenis kan zijn. In het fragment kan iets wezenlijks oplichten. Dit geeft dan ook aan de geestelijke verzorging een breed speelveld en een extra dimensie. Als laatste moet het begrip 'Geselligkeit' als fundamenteel worden aangemerkt.²⁴ Dit begrip 'gesellig' heeft in de *Reden* de betekenis van 'gemeenschappelijk', 'sociaal', maar verwijst ook naar iets wat met ons woord 'gezellig' is te omschrijven. Religie en dus ook de begeleiding ervan komt pas tot zijn recht in een vertrouwde sfeer, waarin mensen elkaar in ongedwongen contact ontmoeten.

2. Enkele opmerkingen

Hoewel Schleiermacher niet als doel heeft om in de *Reden* een concrete werkwijze te beschrijven, zijn er hier en daar wel opmerkingen te vinden die ingaan op het werk van de 'geestelijke'. Omdat de religie enkel uit zichzelf kan inwerken op de mens, kan, zoals gezegd, de rol van de zorgverlener alleen maar bescheiden zijn, maar zijn/haar werk is niettemin van groot belang. Het is immers al heel wat als we erin zouden slagen om de werking van het universum op de mens niet te blokkeren. Er is daarom een grootse taak voor de *Geistliche* weggelegd. Schleiermacher omschrijft dit werk nader in termen van 'begeleiden', 'presenteren' en 'wekken'²⁵ van wat in de mens bovenaf is aangeraakt. Dit zijn voorzichtige en bewust bescheiden aanduidingen, die intussen uiterst belangrijk, en zelfs onmisbaar zijn. Deze taak van 'begeleiden' kan ook wel omschreven worden als het vragen naar iemands levensvisie, naar diens vooronderstellingen om na goed geluisterd te hebben vervolgens te verhelderen wat religie is. Dat lijkt me ook precies de werkwijze die de auteur zelf in zijn *Reden* hanteert. Al zoekend en vragend

probeert hij eerst de wereld te verkennen en binnen te gaan van de mensen die hij wil bereiken. Sensitief benadert hij hen zonder hen ook maar iets op te dringen en zonder te moraliseren. Hij benadrukt sterk dat religie bij ieder immers heel persoonlijk uitwerkt. Tegelijk daagt hij hen uit zich erop te bezinnen of hun visie op geloof wel juist is. Schleiermacher verrast vervolgens door te laten merken dat zij eigenlijk diep in hun hart al wel weet hebben van het hoogste en het wezenlijke. De auteur reikt hen iets aan of, je kunt wellicht beter zeggen, onderstreept opnieuw, wat voor hen van bijzonder grote waarde kan zijn: het zich geraakt en gedragen mogen weten door het Universum. Schleiermacher omschrijft het in zijn eerste Rede zo: hij tracht “de sluimerende kiem van de betere mensheid te wekken, de liefde tot het hoogste aan te wakkeren, en het tegenwicht te bieden voor de onbehouden afhankelijkheid van onze tijd aan het grondstoffelijke”. Bij deze bijzondere activiteit passen “geïnspireerde toespraken” die “worden uitgestrooid in de hoop dat een ontvankelijk gemoed ze aantreft en bij zichzelf tot bloei laat komen”.²⁶

Communicatie is in de *Reden* een heel belangrijk begrip. Er wordt hierbij de ander niet iets ‘aangezegd’. Het is juist van belang om in voortdurende wisselwerking met die ander “denkbeelden mee te delen, die dan al of niet door de ander worden opgenomen”.²⁷ Schleiermacher noemt dit “een netwerk van wederzijdse communicatie, zo wordt spreken en luisteren voor iedereen onontbeerlijk”.²⁸ Het belangrijkste medium bij het uitwisselen van datgene waar je ten diepste door geraakt bent, is inderdaad het gesprek. Hiervan merkt hij op, dat dit gesprek tussen mensen in relatie tot religie niet ‘een gewoon gesprek’ is te noemen.²⁹ Dat vloeit voort uit de inhoud ervan en uit het doel om te proberen mensen een eindje verder te helpen. Het is in dit gesprek niet de bedoeling de ander van je afhankelijk te maken, dan ga je immers voorbij aan wat religie wil zijn. Je zou jezelf en je rol dan ook ernstig overschatten. Bij Schleiermacher bespeur je respect zowel voor het geheimenis van de ander als voor het geheimenis van de religie. Later heeft hij de praktische werkwijze die uit deze gedachten voortvloeit meer uitgewerkt,³⁰ maar de kern van de latere uitwerking is mijns inziens al helemaal te vinden in de *Reden*. Schleier-

macher is de inzichten die hij ontvouwde in zijn eerste grote werk trouw gebleven.

3. Korte evaluatie

Veel van de uit de *Reden* te destilleren bouwstenen voor de geestelijke verzorging als ook de opmerkingen over de concrete werkwijze lijken mij nog steeds uiterst actueel. Bijvoorbeeld de nadruk op de bescheiden maar niettemin wezenlijke en onmisbare rol van de geestelijk verzorger; het wijzen op de zelfstandige manier waarop religie op mensen inwerkt; het willen bevorderen van groei naar een hoger bewustzijn; het oog hebben voor het unieke en voor de zelfstandigheid van de ander; de onmisbare betekenis van communicatie; ook voor het aspect van het bevorderen van ‘Geselligkeit’ komt Schleiermacher de nodige eer toe. Hier en daar kun je wel kritische vragen stellen. Is de bewering dat in ieder mens een goddelijke vonk aanwezig is niet te boud? Is er ook niet veel onmacht in mensen om tot verdere religieuze groei te komen en wordt daar wel recht aan gedaan? Legt Schleiermacher niet te veel nadruk op het verbale van het contact en had hij dus niet te weinig oog voor heilzame communicatie via non-verbale contact? De ervaringen in het Charité-ziekenhuis hadden hem juist daarop kunnen wijzen. De uitbundig aandoende taal en de begrippen die hij gebruikt zijn nu gedateerd en doen hier en daar voor ons vervreemdend aan. We kunnen niettemin zeggen dat de *Reden* een geestdriftige en uiterst doordachte poging is om mensen die niets meer van diepere zingeving moesten hebben weer warm te maken voor wat ‘van de andere kant tot ons komt’. Het pleidooi van Schleiermacher met zowel een rationele verantwoording als een diepe religieuze inhoud kan ook vandaag een bijdrage leveren in een nieuwe waardering van religie die een eigen fundamentele plek heeft. Met deze stevige grond onder onze voeten zal het beter lukken onze eigen waarde als geestelijk verzorgers in te zien en de meerwaarde die wij als zorgverleners kunnen hebben te midden van de andere disciplines. Schleiermacher biedt daarom waardevolle impulsen voor de geestelijke verzorging van vandaag, waarbij zowel de zelfstandigheid van de cliënten centraal staat als ook weldadige ruimte wordt geboden aan ieder mens die zich meer bewust wil worden van het oneindige in het eindige.

J. van Sloten MA is als geestelijk verzorger werkzaam bij Sensire Den Ooiman in Doetinchem

Noten

- 1 Friedrich Schleiermacher : *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1799). Ik volg hier de Nederlandse vertaling door A. A. Willems, *Over de religie, redevoeringen tot de ontwikkelden onder haar verachters* (Meinema, Den Haag 1990). Dit is een vertaling van de eerste editie (1799) van Schleiermachers boek. De tussen haakjes opgegeven paginanummers bij citaten betreffen de editie van 1799.
- 2 Zie voor een uitvoerige biografie Kurt Nowak, *Schleiermacher, Leben, Werk und Wirkung* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2001).
- 3 Simon Gerber, 'Seelsorge ganz unten - Schleiermacher, der Charité-Prediger', in: *Wissenschaft und Geselligkeit*, ed. Andreas Arndt (De Gruyter, New York & Berlin 2009), 15-42.
- 4 Nowak, 76.
- 5 Uit de intredepreek over 2 Kor. 1:3 e.v. op 18 september 1796: "Empor soll ich euch richten, meine Brüder, () Indem ich euch erinnere, dass Christus für euch in die Welt gekommen und gestorben ist, dass er euch Brüder nennt und euch ein Leben verheissen hat da wo er ist, soll ich euch zum Gefühl eurer ganzen Würde als Christen erheben." Gerber, 19.
- 6 Gerber, 40.
- 7 Schleiermacher neemt bewust, zo schrijft hij, geen preekschetsen van de Charité-kerkdiensten op in zijn in 1801 verschenen boek met preekschetsen. Dat moet te maken hebben met het niet hoge cognitieve niveau van de specifieke groep mensen in de Charité. Zie Gerber, 29. Niettemin zijn de uit die tijd bekende Charité-preekschetsen strak opgebouwd en inhoudelijk goed doordacht.
- 8 Nowak, 77.
- 9 Gerber, 38.
- 10 Van het Armendirectorium moest Schleiermacher "keine schikliche Gelegenheit vorbey gehen lassen, der unter dem gemeinen Haufen seiner Zuhörer herrschend Unwissenheit wegen, die Wahrheiten der Religion, deutlich und faßlich zu catechesiren" en hij kreeg bovendien de opdracht om te beleren "durch Ermahnungen" en zelfs de "etwanigen widerspenstigen ReligionsVerächter (...) dem Königlichen Armendirectorio zur nachdrücklichen Ahndung anzuzeigen". Gerber, 18.
- 11 *Der christliche Glaube* (1821-22). Heruitgegeven als Studienaangabe: De Gruyter, New York & Berlin 1984.
- 12 J.W.A. Laurent, *Friedrich Schleiermacher, een denker in twee dimensies* (Kok, Kampen 1977). Laurent is een rooms-katholieke theoloog die op Schleiermacher is gepromoveerd. Hij meent dat de *Reden* en de *Glaubenslehre* als evoluerend ten opzichte van elkaar mogen worden gezien. Met andere woorden: er is in zijn denken een constante lijn op te merken.
- 13 Laurent (a.w., 13) citeert uit een brief van Schleiermacher aan Jacobi uit 1818: "Ich bin mit dem Verstande ein Philosoph (...) und mit den Gefühle bin ich ein ganz Frommer, und zwar als solcher ein Christ".
- 14 *Reden* (50).
- 15 *Reden* (56).
- 16 *Reden* (53).
- 17 *Reden* (74).
- 18 *Reden* (133).
- 19 L. Oranje, *God en Wereld. De vraag naar het transcendentale in Schleiermachers 'Dialektik'* (Kok, Kampen 1968). Oranje concludeert (242) dat Schleiermacher juist "het samen denken van Gods transcendentie en immanentie" beoogt.
- 20 "het is (...) een vergissing om het oneindige nu juist buiten het eindige, het tegenovergestelde buiten datgene te zoeken, waaraan het tegengesteld is". *Reden* (146).
- 21 *Reden* (160).
- 22 "Die geistige Freiheit und Selbständigkeit seiner Gemeindeglieder soll der protestantische Geistliche voraussetzen, doch muss er sie noch immer mehr zu fördern suchen..." Dit is een citaat uit Schleiermachers boek *Die praktische Theologie nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhang dargestellt*, in: Kristin Merle & Birgit Weyel, *Seelsorge. Quellen von Schleiermacher bis zur Gegenwart* (Mohr Siebeck, Tübingen 2009), 45.
- 23 "Het bijzondere participeert in en is gericht op het algemene". Zie hiervoor: Rinse Reeling Brouwer, *Grondvormen van theologische systematiek* (Skandalon, Vught 2009), 273. Zie ook de opbouw van de *Glaubenslehre*: eerst wordt uitvoerig stilgestaan bij de algemene religiositeit, daarna wordt dit ingevuld met de christelijke inhoud zonder dat opeens het algemene religieuze gevoel uit het oog wordt verloren.
- 24 De vierde Rede heeft zelfs als titel "*Über das Gesellige in der Religion, oder über Kirche und Priestertum*". Willems vertaalt *gesellig* met 'gemeenschappelijke', 'gemeenschapvormende' en ook met 'vertrouwd'.
- 25 *Reden* (19, 94, 219, 221).
- 26 *Reden* (12).
- 27 *Reden* (138).
- 28 *Reden* (179).
- 29 *Reden* (180).
- 30 Zie voor een verdere uitwerking en doordenking: Hans Martin Dober, *Seelsorge bei Luther, Schleiermacher und nach Freud* (Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2008).